

УДК 324.014

ЗАГРОЗИ І РИЗИКИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ: КЛАСИФІКАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Валуєв Б.І., Валуєв Ю.Б.

Визначено актуальність проблеми економічної безпеки в зовнішньоекономічному напрямку діяльності промислового підприємства, розглянуто стан дослідження загроз економічній безпеці в працях вітчизняних науковців, уточнено та узагальнено класифікацію загроз, які стабільно існують у діяльності підприємств.

Постановка проблеми. Проблема економічної безпеки в зовнішньоекономічному напрямку діяльності промислового підприємства набуває в сучасних умовах особливої актуальності. Розширюються її форми та обсяг, ускладнюються умови взаємовідносин з контрагентами, митною службою та іншими державними структурами.

Водночас у зовнішньоекономічній діяльності мають масовий характер економічні злочини, в ній активно використовуються загальноприйняті організаційні форми і методи зрощування легальних і тінювих структур, зарахування коштів на рахунки закордонних банків і т. ін. При чому тенденція їх зростання стає надто загрозливою.

Отже, проблема в її загальному вигляді полягає в тому, щоб націлити систему управління підприємством на запобігання загрозам економічній безпеці в широкому її значенні, в тому числі, безпеці зовнішньоекономічному напрямку діяльності.

Стан дослідження проблеми Певні наукові результати з цієї проблеми одержані. Так, інститутом економічного прогнозування НАН розроблена концепція економічної безпеки України [1, с.63-77], підходи до вироблення концепції економічної безпеки підприємства містяться в [2; 27-31; 3; 52-56], загрози економічній безпеці на макрорівні досліджено в [4, с. 33-44; 5 с.366-372; 6 с. 3-19; 11 с.34-39].

У зазначених роботах досліджено загальні питання економічної безпеки і загрози, що виникають на державному і регіональному рівнях, обґрунтовано необхідність і одержано певні результати в побудові концепції економічної безпеки підприємства, виділено фази, що характеризують стан кризи, запропоновано підхід до формування системи управління процесом забезпечення стійкості в загальній системі управління підприємством, - визначено засоби упередження кризових ситуацій і банкрутства.

Але тільки в [7, с.16-22; 8, с.145] розглянуто загрози безпеки промислового підприємства в контексті проблем його орієнтації на цілі її забезпечення в системі господарського обліку, однак і в них, і взагалі загрози, що виникають саме в сфері зовнішньоекономічної діяльності, не розглядалися ні в якому аспекті.

Проте в публікаціях останніх років питанням класифікації зараз зокрема визначення ознак, за якими вони поділяються, достатньої уваги не надається, і це пов'язано з певними втраченими можливостями в практиці управління.

Відтак, **мета дослідження** полягає у виявленні суттєвих причин в існуючих класифікаціях, у їх поглибленні й упорядковані, наданні ним системного бачення.

Між тим у великих промислових підприємствах вона може вестися, а в багатьох випадках ведеться в усіх основних сферах діяльності, в яких у тій чи іншій формі існують потенційні й реальні загрози економічній безпеці.

Викладення основного матеріалу.

1. Розуміння загроз.

Під економічною безпекою Б.В. Губін розуміє оптимальний для підприємства рівень використання економічного потенціалу, коли реальні або можливі збитки виявляються нижче встановленої підприємством межі [5, с. 368]. Таке визначення в принципі заперечень не викликає, проте воно характеризує підприємство із загальноекономічної точки зору, відображає його стабільність у зовнішньому оточенні коли ведеться як про зовнішньоекономічний напрям, так і про внутрішній стан. Безумовно, в стані безпеки воно може знаходитися лише за умов підтримання внутрішньої економічної стійкості. Головне завдання полягає в тому, щоб досягнути економічного зростання, проведення такої економічної політики, що забезпечує накопичення і використання достатнього для цього потенціалу. Але для цього необхідно вжити адекватні заходи протистояння загрозам, створити тим самим умови забезпечення стійкості.

Близьким за суттю визначення Н.О. Лоханової, в якому під загрозами розуміються чинники, що ускладнюють або унеможливають реалізацію економічних інтересів підприємства, перешкоджають досягненню цілей суб'єкта господарської діяльності і здатні порушити його стійкість, стабільний розвиток чи призвести до припинення господарської діяльності та порушення процесу розширеного відтворення капіталу [3, с. 139].

І все ж таки вони, хоча і розкривають проблему безпеки в її широкому значенні, проте нівелюють деякі її важливі тонкощі, нюанси. На нашу думку./ їх «уловлює» така редакція: під економічною безпекою розуміється захищеність підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз, які знижують можливість його економічної стійкості в стабільному режимі часу [2, с.29].

Загрози економічній безпеці існують практично в усіх основних сферах діяльності підприємства - інвестиційній, фінансового забезпечення, конструювання, матеріального забезпечення, технічного і технологічного обслуговування, виробництва, збуту [7с. 20-21]. Вони набувають особливої актуальності, більш того, вони поширюються, стають розмаїтішими. Коли зовнішньоекономічна діяльність відбувається в усіх або декількох зазначених сферах діяльності підприємства. Це, звичайно, посилює важливість їх класифікації як теоретичного підґрунтя побудови відповідних блоків його інформаційної системи.

2. Існуючі класифікації загроз.

Перейдемо тепер безпосередньо до існуючих класифікацій.

Існують два принципово різні підходи до її побудови. Перший передбачає виділення окремих угруповань за ознаками, котрі або не пов'язані між собою змістовно, або характеризують певні другорядні сторони об'єкта класифікації.

С.П. Дубовицька побудувала її виходячи із таких семи ознак:

- ступень вірогідності загроз - невірогідна, маловірогідна, вірогідна, цілком вірогідна;
- ступень їх розвитку - виникнення, експансія, стабілізація, ліквідація;
- розвиток загроз в часі - безпосередня, близька (до року), далека (більше року);
- розвиток у просторі - територія підприємства, прилегла територія, територія регіону, територія країни, зарубіжна територія;
- напруженість загрози - нормальна, підвищена, близька до межі, надлишкова;
- природа виникнення - природна (об'єктивна), штучна (суб'єктивна);
- вид загроз - економічна, соціальна, правова, організаційна, інформаційна, екологічна, технічна, кримінальна [8, с. 157-159].

В ній акценти зроблено на вірогідності виникнення загроз і динаміці їх розвитку в часі і просторі. З поля зору автора випали, на наш погляд, найбільш важливі характеристики загроз - їх зміст і джерела виникнення, тому що класифікації за їх видами (економічна, соціальна тощо), як і класифікація за територіями є суто абстрактні. Вони не мають теоретичного і практичного значення, оскільки економічні загрози на прилеглій території (четверта і сьома класифікації) не характеризують ні самих загроз, ні конкретних сфер діяльності і структур, в яких вони виникають.

Але саме вони, ці ознаки та відповідні угруповання, повинні бути в центрі уваги системи управління, бо тільки усвідомлення складу, характеру, джерел виникнення і форм проявлення загроз визначає її спроможність здійснювати заходи та інтегрувати зусилля всіх її підсистем з метою попередження потенційних, послаблення чи подолання реальних загроз безпеці, прогнозування стратегічних показників розвитку,

вироблення радикальних напрямків протидії загрозам збереження стійкості підприємства в динамічному ринковому середовищі.

Отже, класифікація не містить системи угруповань, які б могли стати теоретичним підґрунтям спрямування системи управління на розв'язання проблем підтримання підприємства в нормальному стані економічної безпеки. І хоча, як зазначає Н.О. Лоханова, більшість з визначених ознак мають значення як на макрорівні, так і на рівні регіону та країни в цілому [4, с.141], загрози економічній безпеці на рівні підприємства розкриті в класифікації Сі і. Дубовицької переважно в одному основному аспекті - в динаміці. Правда класифікація загроз за видами відрізняється від інших своїм змістом, але виходить за межі економічної безпеки як такої, що охоплює всі види безпеки підприємства. Н.О. Лоханова якимось чином підпала під вплив класифікації своєї попередниці і зберегла в принципі (правда, дещо уточнила) в своїй класифікації такі угруповання загроз:

- за видами безпеки - фінансово-майнової, інтелектуальної і кадрової, техніко-технологічної, екологічної, інформаційної, політико-правової;
- за природою виникнення - об'єктивні (природні), суб'єктивні;
- за ступенем вірогідності наростання - загрози з низьким, середнім, високим рівнями вірогідності;
- за стадіями розвитку - загрози на стадіях виникнення, експансії, стабілізації, ліквідації;
- за місцем виникнення - територія підприємства, територія регіону, територія країни, зарубіжні території;
- за рівнем напруженості - загрози з низьким, середнім, високим рівнями напруженості.

Інші запропоновані нею класифікації передбачають групування загроз за наступними сьома ознаками: відношенню до сфер діяльності підприємства, об'єктом, на який розповсюджується загроза, фінансовими наслідками, характером прояву в часі, можливістю передбачення загрози, можливістю впливу підприємства, фактом наростання загрози [9, с. 145]. Такі коментарі напрошуються за результатами аналізу.

За відношенням до сфер діяльності підприємства виділено загрози в галузі:

- інвестиційної діяльності;
- матеріального постачання;
- фінансової діяльності;
- конструювання;

У даному разі використана класифікація О.І. Паламарчука [5, с. 21], що суттєво відрізняється від класифікацій С.П. Дубовицької (розвиток у просторі) і самої Н.О. Лоханової (за місцем виникнення). Вона чітко визначає, в яких конкретних сферах виникають загрози і в поєднанні її з класифікацією загроз за характером усовує один із головних недоліків класифікацій, що проаналізовано в попередньому викладенні.

Цілком обґрунтований висновок робить Н.О. Лоханова: у кожній з визначених сфер господарської діяльності виникають різні види загроз, пов'язані з втратою ресурсів, їх неефективним використанням, і це робить актуальним своєчасне встановлення негативних чинників з метою попередження чи подолання їх впливу [10 с. 142].

Навряд чи обґрунтованою є класифікація за характером прояву загроз у часі. Зовнішньоекономічна діяльність завжди здійснюється за умов невизначеності, тому загрози, принаймні потенційні, мають постійний характер. В усякому разі превентивний контроль із метою їх запобігання має здійснюватися стосовно кожної зовнішньоекономічної господарської операції.

Класифікація за об'єктом, на який розповсюджується загроза, фінансовими наслідками, рівнями напруженості, можливістю передбачення загрози, можливістю контролю - всі вони достатньо обґрунтовані, а окремі уточнення зроблено в подальшому викладенні.

Вважаючи підхід Н.О. Лоханової плідним в цілому, зазначимо, що класифікації загроз за окремими ознаками не поєднані загальною логікою, в рамках якої вони повинні дати відповіді принаймні на такі дуже важливі питання: про характер або види загроз, джерела їх виникнення, сфери, яких вони стосуються.

З цієї точки зору переважним здається нам другий підхід до класифікації загроз, запропонований свого часу О.І. Паламарчуком [7 с. 21], який виходив саме з такої логіки. На його думку, загрози економічній безпеці, реально існуючі на промислових підприємствах, можна з достатньою мірою обґрунтованості класифікувати за чотирма основними ознаками: видами, джерелами виникнення, сферами діяльності, центрами виникнення.

За видами він поділив загрози на дві групи: зовнішні і внутрішні. Зовнішні практично не залежать від підприємства, вони виникають у зв'язку з недосконалістю законодавства; недосконалістю підзаконних актів, інструкцій, стандартів; загостренням загальної криміногенної ситуації; відкритістю внутрішнього ринку для імпорту; подорожчанням ресурсів, конкуренцією.

Внутрішні загрози, що знаходяться всередині підприємства і піддаються його впливу, поділено на три підгрупи:

- крадіжки - наявні, завуальовані;
- прямі втрати - спад виробництва, перевитрата ресурсів, недопостачання, неплатежі, штрафи і пені, відтік кваліфікованих кадрів, витік інформації;
- втрачені можливості - недосконалість економічного механізму, аморфність системи управління, некомпетентність персоналу.

За джерелами виникнення загрози також поділено на дві групи - на зовнішні і внутрішні. Перша група - це органи законодавчої влади, органи виконавчої влади, суб'єкти господарської діяльності, недержавні і* неформальні структури.

Внутрішніми джерелами виникнення загроз є власники, найманий управлінський персонал, робітники.

За сферами діяльності виділено шість сфер, які в наступному використала в своїй класифікації Н.О. Лоханова, додавши до них маркетингово-збутову і науково-дослідну сфери.

Сильною стороною класифікації є визначення характеру загроз, котрі можуть бути як потенційними, так і реальними, а також джерел і сфер їх виникнення. Приваблює високий рівень «адресності» рішень: чітко конкретизовано характер зовнішніх і внутрішніх загроз, виділено конкретні групи органів влади, інших структур, власників і персоналу підприємства, діяльність яких загрози створює. Не абстрактні території, а реальні групи зовнішніх структур і внутрішнього персоналу, що з точки зору реакції на загрози з боку системи управління і зусиль на їх попередження і подолання зовсім різні речі.

Слабка її сторона в тім, що в поділі загроз за їх видами поєднано одразу дві ознаки - власне вид загроз і відношення їх до середовища, в якому вони виникають.

3. Авторська класифікація загроз.

Виходячи з такої позиції і використовуючи здобутки дослідників-попередників, вважаємо за доцільне узагальнити класифікації загроз із таких ознак [10 с. 78-87]:

А-класифікація - відношення загроз до ідентифікованих процесів окремих сфер діяльності: фінансового інвестування; капітального інвестування; поточного фінансового забезпечення; матеріального забезпечення; технічного забезпечення; енергетичного забезпечення; інноваційної діяльності; конструкторсько-технологічного забезпечення; виробництва продукції; збуту; управління.

Б-класифікація - зв'язок загроз з процесами окремих видів зовнішньоекономічної діяльності:

– у сфері фінансових інвестицій: залучення інвестицій, вкладення інвестицій в діяльність зарубіжних партнерів з метою участі в прибутках; створення спільних видів діяльності, т. ін.; залучення довгострокових кредитів зарубіжних банків і партнерів;

– у сфері капітальних інвестицій: залучення коштів зарубіжних інвесторів; спільна робота над проектами капітальних вкладень в основні засоби; залучення підрядників для реалізації окремих частин проектів або проекту в цілому; спільне створення або придбання об'єктів і інтелектуальної властивості;

– у сфері поточного фінансового забезпечення: залучення короткострокових кредитів зарубіжних банків і партнерів;

– різке подорожчання енергоносіїв та інших ресурсів;

В-класифікація - прямі витрати: спад виробництва, перевитрата ресурсів, недопостачання, неплатежі, економічні санкції із-за порушення умов контракту, відтік кваліфікованих кадрів, витік інформації, крадіжки: відкриті, завуальовані; втрачені можливості: неадекватність форм

організації виробництва та управління, недосконалість економічних методів внутрішнього управління, некомпетентність персоналу.

Г-класифікація - масштаб загрози: загроза окремій зовнішньоекономічній операції; загроза певному виду діяльності; загроза господарській діяльності в цілому.

Д- класифікація - джерела виникнення загроз: міжнародні та міждержавні організації; національні органи законодавчої, виконавчої та місцевої влади країн-партнерів, суб'єкти господарської діяльності, недержавні та неформальні структури; власники підприємства; найманий управлінський персонал; виробничий персонал.

Є-класифікація - можливість передбачення: прогнозовані загрози; непрогнозовані загрози.

Ж-класифікація - рівень напруженості: потенційні загрози з низьким рівнем напруженості; реальні загрози зі звичайним рівнем напруженості; реальні загрози з високим рівнем напруженості; надзвичайні загрози.

З-класифікація - можливість попередження: загрози, що піддаються контролю і попередженню з боку підприємства; загрози, котрі не знаходяться в зоні впливу підприємства.

І-класифікація - можливість відшкодування втрат: загрози, втрати від яких можуть бути відшкодовані; загрози, втрати від яких лягають на фінансовий результат.

Загрози, що порушують, гальмують діяльність, у всіх випадках віддаляють підприємство від досягнення цілей, проте впливають на неї по-різному. Як уже йшлося, вони існують у всіх сферах підприємства, навіть на самій початковій стадії кругообігу капіталу - на стадії залучення фінансових інвестицій, де також існують реальні ризики.

Висновки. 1. Загрози економічній безпеці, по-перше, являють собою усвідомлення дій чи прагнення до них в усіх сферах діяльності підприємства і на всіх рівнях компетенції, що мають за мету нанесення втрат шляхом відкритих або завуальованих крадіжок, зловживань і т. ін., по-друге, - це прорахунки і помилки на всіх рівнях управління в зв'язку з некомпетентністю, недбалістю, бездіяльністю. По-третє, це загрози з боку зовнішніх структур у зв'язку з їх діями, що зазначено в перших двох ситуаціях.

Але в усіх випадках вони пов'язані з процесами, ресурсами, витратами, що відбуваються в господарській діяльності підприємства. Проте, процеси первинні, загрози -вторинні, і це визначає необхідність розглядання загроз перш за все у зв'язку з господарськими процесами, пов'язаними з ними сферами діяльності, ресурсами, витратами, центрами виникнення результатами.

2. У великому підприємстві з високим рівнем диверсифікації діяльності процеси використання ресурсів і створення результатів відбуваються в усіх основних сферах і тих, які зазначені в класифікаціях [7], і тих, що не ввійшли до них у зв'язку з непорозумінням. При тому, що практично в усіх них ведеться зовнішньоекономічна діяльність, а це так

або інакше пов'язано із загрозами безпеці. Процеси первинні, тому, що саме вони і визначають існування загроз. *Тому першою ознакою класифікації загроз має бути їх відношення до процесів окремих сфер діяльності підприємства.*

3. Господарські процеси окремих сфер розмаїтті за видами діяльності, під якими розуміються окремі групи операцій, принципово несхожі з іншими за характером, цільовим призначенням тощо. Скажімо, в сфері матеріального забезпечення ними можуть бути сукупності операцій з маркетингу, придбання, доставки, зберігання. У сфері капітальних інвестицій - простежуються такі специфічні види діяльності, як створення проекту капітального будівництва; забезпечення його фінансуванням; обґрунтування способу реалізації проекту; будівництво; введення об'єкта в експлуатацію. Окремим видом інвестиційної діяльності може бути створення чи придбання об'єктів інтелектуальної власності.

У будь-якому разі загрози безпеці пов'язані як із загальними процесами діяльності підприємства, що актуальні в усіх сферах, так із загрозами, котрі визначаються специфікою кожної окремої сфери, тобто зі специфікою її видів. Більш того, специфіка діяльність в якійсь одній сфері може містити загрози, що мають наслідки в другій або декількох інших сферах. Характер загроз визначається таким чином видами діяльності, і ця обставина знайшла відображення в їх класифікації. Отже, другою її ознакою є зв'язок загроз із видами діяльності.

4. Розкриття характеру загроз дає змогу визначити ті, котрі актуальні для всіх без виключення видів діяльності, тобто є загальними, і ті загрози, що виникають у зв'язку зі специфічністю окремих видів діяльності.

З'являється можливість здійснити їх поділ на такі, що ніяк не залежать від підприємства і за відношенням до нього є зовнішніми, і на ті, котрі виникають в діяльності самого підприємства, в його внутрішньому середовищі. Одна справа, коли загрози йдуть із боку органів влади із-за недосконалості законодавчих рішень або інших причин або із боку зовнішніх контрагентів. У даному разі підприємство не створює загрози і не завжди може з ними розібратися. І зовсім інша, коли вони виникають у самому підприємстві, знаходяться в полі його власного впливу. Такий поділ важливий за умов ведення підприємством зовнішньоекономічної діяльності.

5. Загрози економічній безпеці можна розглядати і з точки зору ризиків. Таке двостороннє їх розуміння загроз цілком виправдано, тому що коли немає загроз, немає ризиків, а коли йдеться про ризики маються на увазі загрози [10, с.103-116].

Отже, існує велика кількість ознак класифікації загроз і ризиків, які виникають у господарській діяльності, зокрема в зовнішньоекономічній. Немає сенсу ділити їх на правильні і неправильні, тому що існує дуже велике розмаїття питань і можливостей їх розв'язання, і кожний дослідник розглядає об'єкт із багатьох сторін і власної точки зору.

Література:

1. Концепція економічної безпеки України // Економіст. – 1998. - №12.-С. 63-77
2. Валуєв Б.І., Валуєв Ю.Б. О концепции экономической безопасности предприятий // Труды Одесского политехнического университета. Научный и производственно-технический сборник. Одесса, 2004. – спецвыпуск: в 3-х томах. – Т.3. – с.27-31.
3. Лоханова Н. Система управління станом економічної безпеки підприємства: проблемні питання, концепція розвитку // Економіст. – 2005. - №2. – с.52 -56
4. Архипов А.М. Классификация угроз экономической безопасности под. ред. Сенчагова В.К.- М.: ЗАО «Финстатинформ», 1998. с.33-34
5. Губин Б.В. Некоторые теоретико-методологические аспекты диагностики угроз экономической безопасности территорий // Экономическая безопасность: производство - финансы-банки/ Под ред Сенчагова В.К. – М.: ЗАО «Финстатинформ», 1998. – с.366-372.
6. Кирієнко А.В. Механізм досягнення підтримки економічної безпеки підприємства // Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.06.01 / КНЕУ. – к.: 2000. -19с.
7. Паламарчук А.И. Принципы и формы интеграции функции учёта в исилении экономической безопасности промышленных предприятий: дис. к.е.н.: 08.06.04 / Паламарчук Олександр Іванович. – Одеса, 2001. 185с.
8. Дубовицька С.П. Економічна безпека підприємств України // Недержавна система безпеки України як суб'єкт національної безпеки України: Зб. матеріалів наук. – практичної конференції – К. : Видавництво Європейського університету, 2003. – с.146-172.
9. Лоха нова Н.О. Загрози економічної безпеки підприємства – класифікаційний аспект // Вісник ЖДТУ. Економічні науки. Житомир, 2004. – 4(30). – с. 139-146.
10. Валуєв Ю.Б. Процесно-функціональне управління промисловим підприємством. Монографія / Ю.Б. Валуєв // Одеса: ІПРЕЕД НАНУ, 2011. – 296 с.
11. Rejman K. Транскордонна співпраця в суспільно-просторовому аспекті// Науковий вісник Болонського національного університету ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2009. - №4. – с.34-39.

Abstracts

Valuyev B.I., Valuyev Y.B.

Threats and risks of foreign economic activity in world economy: classification aspect

In article is defined the urgency a problem of economic safety in foreign economic activity of the industrial enterprise, researched of threats of economic safety is considered, classification of threats is specified and generalized.